

Edyta Izabela Rudolf (<https://orcid.org/0000-0001-7282-965X>)

Uniwersytet Medyczny im. Piastów Śląskich we Wrocławiu

Marta Nowakowska (<https://orcid.org/0000-0002-8251-5811>)

Akademia Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki

Stefania Skowron-Markowska (<https://orcid.org/0000-0001-7356-3697>)

Uniwersytet Wrocławski

O tym jak Polacy wygrali „trzecią” wojnę światową, czyli obraz działań militarnych w literaturze popularnej jako element batalii o kulturę narodową

Kultura popularna stanowi szerokie, różnorodne i dynamiczne zjawisko. Choć utożsamia się ją głównie jako zagrożenie „skażeniem amerykanizacją”, równocześnie coraz częściej to właśnie ona staje się nośnikiem symboli, mitów i bohaterów związanych z danym narodem. Jej uczestnicy nie rekrutują się już tylko ze sfery kultury wysokiej, a narodowa identyfikacja opierać się może na wybranych symbolach. Dochodzi zatem do sytuacji, kiedy pojęcia takie jak „patriotyzm” czy „obrona honoru swojego kraju” przenosi się w sferę życia codziennego, np. meczu piłkarskiego, wzbudzając przy tym intensywne emocje. Popkultura produkuje rozbudowane narracje mające na celu ułatwić jednostce umiejscowienie się w szerszej zbiorowości¹. Obecnie propagowanie narodowych wartości najczęściej następuje poprzez różnorodne media jak filmy, komiksy czy gry komputerowe. W ostatnich latach pojawił się również element rynkowy, bowiem zaczęto wytwarzać licencjonowane produkty (koszulki, nalepki, maskotki itp.). Z racji jednak, że większość schematów wywodzi się z literatury, w niniejszym artykule przeanalizowano przede wszystkim teksty beletrystyczne pod względem propagowania treści narodowych i mityzacji oręża polskiego.

Marcin Napiórkowski wprowadza pojęcie turbopatriotyzmu, rozumianego jako patriotyzm prezentujący w nowoczesnej formie tradycyjne wartości². Dominującymi emocjami są równoczesna duma (z przeszłości jako źródła wartości), niezadowolony i pesymizm³. Według badacza turbopatriotyzm cechuje „strach przed utratą tożsamości, rozmyciem się w jakiejś kosmopolitycznej wspólnoty, przed wpuszczeniem do nas obcych, którzy rozpuszczą nas od środka”⁴. Ponieważ polski patriotyzm kształtował się w warunkach ograniczonej suwerenności,

---

¹ K. Jaskułowski, *McNacjonalizm, czyli kultura popularna w służbie narodu*, „Kultura Popularna” 2006, nr 3, s. 9–17.

² M. Napiórkowski, *Turbopatriotyzm*, Sękowa 2019, s. 30.

³ *Ibidem*, s. 45

⁴ *Ibidem*, s. 37.

umiłowanie do ojczyzny wyrażano głównie poprzez sztukę. W efekcie polski patriotyzm przybrał formę zespołu mitów, obrazów i symboli uformowanych głównie przez poezję romantyczną, płótna Matejki czy prozę Sienkiewicza. Stąd dominantą polskiego patriotyzmu stała się niepodległość, traktowana jako wartość najwyższa, oraz nieustanna walka z wrogimi siłami⁵. Nie dziwi zatem fakt, że powodem szczególnej dumy Polaków były odniesione na przestrzeni wieków działania militarne, obejmujące zarówno zwycięstwa, jak i porażki. Kultura popularna wchłonęła ten etos i zmodyfikowała zgodnie ze swoimi standardami poznawczymi. Kształtująca się w ten sposób świadomość masowego odbiorcy eliminuje niechciane treści lub przekształca inne, aby spełniały wymogi wyobrażonego obrazu. Daje się zauważyć szczególne eksponowanie zwycięskich bitew, natomiast klęski prezentuje się w kontekście heroicznej walki z przeważającymi siłami wroga, oraz jako przegrane wynikające ze spiętrzenia się niesprzyjających sił niezależnych od wartości bitewnej wojska. Klęska militarna przeciwstawiana jest zwycięstwu moralnemu i niezwyklej postawie na polu walki. Ten sposób oglądu cechował samych historyków i historyografów militarnych, którzy w XIX w. i w pierwszej połowie XX w. będąc historykami klasycznymi, czyli dążącymi do prawdy obiektywnej i uznającymi jedynie twarde fakty historyczne, nie mogli ukryć emocji w ocenie polskiego wojska. I tak Konstanty Górski (1826–1898), pułkownik piechoty i były kapitan kwatermistrzostwa, podjął się trudu opisanie historii polskiej jazdy, piechoty i artylerii od samych początków po rok 1792. Na końcu *Historii Artylerii Polskiej*, opublikowanej w 1902 r., umieszcza taką konkluzję: „[Artyleria polska] Śmierć zaś poniosła nie od przeżycia się i uwiadu starczego, ani od choroby wewnętrznej i zgnilizny, ale od okoliczności zewnętrznych. Upadła w pełni sił, w obronie ojczyzny, pod ciosami nieprzyjaciół”⁶. Wydaje się, iż ujęcie działań polskiego rycerstwa/wojska, cechujące się emocjonalnością, dominuje w polskiej kulturze i rozpowszechniane jest w innych kulturach językowych, jak np. etos polskich lotników w Wielkiej Brytanii⁷ czy relacje i wspomnienia z bitwy pod Monte Cassino

⁵ Ibidem, s. 38, 41, 45, 49. Badacz zwraca tutaj uwagę na kwestię I wojny światowej, która zredefiniowała pojęcie patriotyzmu w Europie.

⁶ K. Górski, *Historia Artylerii Polskiej*, Warszawa 1902, s. 215. [reprint, Poznań 2004]

⁷ Bitwa o Anglię została odwzorowana w wielu grach komputerowych, m.in. w symulatorach lotniczych: *Air Conflicts*, *Battle of Britain II: Wings of Victory*. Bitwa jest też tematem filmu *Bitwa o Anglię* (W. Bryt. 1969, reż. G. Hamilton). Heroiczna walka lotników stała się tematem piosenek rockowych, np. zespół heavymetalowy Iron Maiden ma w swoim repertuarze utwór pt. *Aces High* pochodzącą z płyty *Powerslave* z 1984 r., opowiadającą o walce lotników RAF-u z Luftwaffe. A zespół metalowy Sabaton na płycie *Coat of Arms* z 2010 r. zamieścił utwór *Aces in Exile*, opowiadający o męstwie pilotów na uchodźstwie (Polacy, Kanadyjczycy i Czechosłowacy). Polski zespół rockowy Elektryczne Gitary na płycie *Historia śpiewa o Polskich pilotach* w piosence *Dywizjon 303*. Powieść dla młodzieży *Arkadego Fiedlera Dywizjon 303* (Poznań 1983) przez wiele lat cieszyła się popularnością. Do opracowań naukowych należy m.in. praca Wacława Króla, *Zarys działań polskiego lotnictwa w Wielkiej Brytanii 1940–1945*, Warszawa 1990, *passim*; Jerzego Gruszczyńskiego, Michała Fiszer, *Bitwa o Wielką Brytanię 1940*. *Klęska Luftwaffe*, Poznań 2009, *passim*.

w 1944 r.⁸. W 2009 r. odsłonięto pomnik upamiętniający polskich żołnierzy, Polish Armed Forces Memorial, walczących w II. wojnie światowej, który umieszczono w National Memorial Arboretum w Staffordshire. Przykłady można mnożyć, sposób percepcji tematu wojny, budowanie etosu rycerza/żołnierza, kreowanie świadomości odbiorczej odnośnie postrzegania osiągnięć (w rozumieniu zwycięstw i chwały oręża polskiego⁹) ma miejsce głównie w literaturze, a współcześnie również w filmie (np. *Jak rozpętałem II wojnę światową*, Pol. 1970, reż. Tadeusz Chmielewski).

Adaptacja wydarzeń historycznych dla potrzeb kultury popularnej sięga swoimi korzeniami narodzin samej kultury popularnej, tj. XIX w. i powstania powieści walterskotowskiej. W przypadku literatury zachodnioeuropejskiej źródeł można doszukiwać się również w średniowiecznej powieści rycerskiej, jednak w polskim kręgu literackim podobnych utworów powstało niewiele. Powieść walterskotowska ukształtowała typ powieści historycznej łączącej w sobie fakty historyczne z wątkami fikcyjnymi, przygodowo-kryminalną akcją, a często z elementami fantastycznymi. Walter Scott, szczególnie w takich powieściach jak *Waverley, czyli lat temu sześćdziesiąt* (1814) czy *Rob Roy* (1817), kreował pozytywny obraz szkockiego górala walczącego o niepodległość¹⁰, który korespondował z sytuacją polityczną Polaków znajdujących się pod zaborami. Największym „scottystom” był Aleksander Bronikowski, który choć pisał po niemiecku, to jego teksty szybko tłumaczono na język polski i często niemal równocześnie wydawano w obu językach¹¹. Do najlepszych powieści należą: *Zamek zawieprzycki* (1827), *Moina* (1827), *Hipolit Boratyński* (1825–6), *Więzienie Jana Kazimierza we Francji* (1826). Do klasycznych polskich powieści tego typu można zaliczyć *Pojatę, córkę Lezdejki* Feliksa Bernatowicza (1826), *Listopad* Henryka Rzewuskiego (1845–1846) czy *Jana z Tęczyna* Juliana Ursyna Niemcewicza (1825). Jednak prawdziwą apoteozą oręża polskiego pozostanie *Trylogia* Henryka Sienkiewicza (1884–1888), gdzie aspekt militarny odgrywa dominującą rolę, choć odbiorcy z reguły skupiają się na wątkach przygodowo-romansowych. Sienkiewicz również ustanowił pewne standardy w ukazywaniu wszelkich działań wojskowych i kreując polskich rycerzy na niedościgłych w swych umiejętnościach zarówno dowódczych, jak i w

⁸ Por. A. Zawilski, *Polskie fronty 1918–1945*, Warszawa 1996, t. 1, s. 527–545, t. 2, s. 267–269, 542–544; B. Polak (red.), *Bitwa o Monte Cassino 1944*. Geneza – przebieg – opinie, t. 1–5, Leszno 2000–2003, passim; M. Parker, *Monte Cassino: Opowieść o najbardziej zaciętej bitwie II wojny światowej*, przeł. R. Bartołd, Poznań 2005, passim. Osobisty charakter ma książka Melchiora Wańkowicza, *Bitwa o Monte Cassino*, t. 1–3, Warszawa 1989, passim.

⁹ Taki tytuł nosi seria wydawana przez „Rzeczpospolitą”, przedstawiająca najważniejsze bitwy w dziejach Polski wydawane od marca 2006 r.

¹⁰ Patrz: A. Trietak, Wstęp, [w:] W. Scott, *Waverley*, przeł. T. Świdorska, Kraków 1929, s. VII–XVII, XXV–XXXVII, BN S. II, Nr 56. Por. L. Maigron, *Roman historique a l’époque romantique. Essai sur l’influence de Walter Scott*, Paris 1898, s. 73–98; G. Lukács, *Klasyczna postać powieści historycznej*, [w:] idem, *Od Goethego do Balzaca*. Studia z historii literatury XVIII i XIX w., przeł. Z. Herbert, Warszawa 1958, s. 237–318.

¹¹ Patrz: A. Trietak, Wstęp..., s. XLIX.

władaniu bronią, przekazując tym samym treści ideologiczne związane ze sposobem postrzegania polskiego wojska¹². Ten sposób kreacji wyzyskany został przez literaturę i filmy powstające po drugiej wojnie światowej. Na uwagę zasługuje „Biblioteka Żółtego Tygrysa” ukazująca się nakładem wydawnictwa MON w latach 1957–1989 (604 tomiki, w tym wydania wtórne), która przekształcona została w serię „Z Tygrysem” publikowaną przez wydawnictwo Bellona. Każdy tomik opisywał, w konwencji przygodowo-wojennej, pojedynczą potyczkę polskiego wojska w okresie II wojny światowej.

Do zjawisk kulturowych w polskiej kulturze popularnej należy zaliczyć serial telewizyjny *Czterej pancerni i pies* powstały w latach 1966–1970 w reżyserii Konrada Nałęckiego. Scenariusz powstał w oparciu o powieść Janusza Przymanowskiego wydanej w 1964 r. pod tym samym tytułem. Podobną popularnością cieszył się serial *Stawka większa niż życie* (1967–1968)¹³ w reżyserii Andrzeja Konica i Janusza Morgensterna, powstały na podstawie spektakli Teatru Telewizji emitowanych w latach 1965–1967, do których scenariusze pisali Zbigniew Safjan i Andrzej Szypulski¹⁴. Seriale te wywarły widoczny wpływ na kulturę, m.in. na język polski, wprowadzając do języka potocznego szereg powiedzonek, w późniejszych polskich filmach widoczne są też liczne nawiązania do wymienionych seriali bądź do konkretnych scen. W kulturze polskiej, również współczesnej, pojawiają się filmy kontynuujące obraz polskiego żołnierza, choć umieszcza się ten typ postaci nie tylko w kontekście II wojny światowej, ale również potyczek mających miejsce w niedawnej przeszłości i rozgrywających się w egzotycznych sceneriach, jak w filmie *Operacja Samum* z 1999 r. w reżyserii Władysława Pasikowskiego, którego akcja toczy się w Iraku. Polska kultura popularna nie rezygnuje z obrazu zwycięstw i chwały oręża polskiego. Wciąż temat ten należy do ulubionych i poszukiwanych przez odbiorcę masowego, a twórcy realizują go w różnorodnych wariantach. Do dwóch najpopularniejszych okresów historycznych, będących tłem dla fikcyjnych zdarzeń, należą wiek XVII i okres Rzeczypospolitej¹⁵, jak również niezmiennie II wojna światowa.

Miłość do polskiego wojska w aspekcie, wyzyskując sformułowanie Jerzego Maronia, „teorii ewolucji militarnej”¹⁶, obejmującej zakres zmian w obrębie ścisłej

---

¹² Por. J. Trznadłowski, Uwagi o poetyce Trylogii – historycznej powieści przygody, [w:] A. Piorunowa, K. Wyka (red.), Henryk Sienkiewicz. Twórczość i recepcja światowa, Kraków 1968, s. 287–302; T. Bujnicki, Sienkiewicz i historia. Studia, Warszawa 1981, passim.

¹³ Na kanwie oryginalnej fabuły w latach 1971–1973 powstało 20 zeszytów komiksowych rysowanych przez Mieczysława Wiśniewskiego pt. Hans Kloss, oraz 13-odcinkowy serial komediowy Halo Hans! (czyli nie ze mną te numery!) wyprodukowany w 2007 r., w reżyserii Wojciecha Adamczyka.

¹⁴ Spółka autorska występowała pod pseudonimem Andrzej Zbych.

¹⁵ Szczególną popularność zdobyły powieści Jacka Komudy: Bohun, Lublin 2006; idem, Diabeł Łańcucki, Lublin 2007; idem, Czarna szabla, Lublin 2007, i inne.

¹⁶ Patrz: J. Maroń, Wokół teorii rewolucji militarnej. Wybrane problemy, Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia CLXXX, Wrocław 2011, s. 15.

wojskowości dla społeczeństwa i państwa¹⁷, w strefie kultury popularnej pozostaje niezmienna, i choć ideologicznie podsycana w latach po drugiej wojnie światowej, w wielu swych aspektach literackich i ikonicznych pozostaje stała. Świadczą o niej nie tylko wytwory omawianej kultury, ale również działania w jej obrębie. Przykładem są powstające od drugiej połowy lat dziewięćdziesiątych XX w. bractwa rycerskie, które rozwinęły się w Polsce na niespotykaną w Europie skalę. Rozwój bractw rycerskich miał charakter nie tylko ilościowy, tj. zwiększenie się liczby grup i członków, ale również jakościowy. Aktualnie grupy zaliczane do bractw rycerskich nawiązują w swych strojach, sposobach walki i uzbrojeniu do okresów historycznych od wczesnego średniowiecza po wojska z pierwszej wojny światowej. Początkowo ich działalność związana była z zamkami i ośrodkami kulturalnymi, natomiast dziś aktywność tych grup często posiada charakter komercyjny. Niewątpliwym atutem ich działania jest promocja historii i przywoływanie głównie militarnych sukcesów polskich wojsk, np. coroczna inscenizacja bitwy pod Grunwaldem. Coraz częściej pojawiają się grupy entuzjastów, niezwiązanych z bractwami rycerskimi, odtwarzających bitwy nawet z okresu drugiej wojny światowej. Ich działalność stała się elementem kultury i znalazła swoje odbicie również w literaturze, np. w niezwykle popularnej serii dla młodzieży o Panu Samochodzik¹⁸.

Drugą strefą, która przejęła fascynację nad orężem i wszelkimi militariami, stały się gry planszowe RPG i komputerowe. Łączą w sobie elementy wywodzące się z literatury fantastycznej z tradycją rekonstrukcji za pomocą odpowiednich modeli i miniatur słynnych batalii. Rekonstrukcje skupiają się głównie, jak to już zostało wspomniane, na aspekcie działań militarnych, ich realności, możliwości realizacji itd. Tymczasem literatura przekroczyła ten próg, ukazując, obok jednostkowych, indywidualnych losów bohaterów, szerszy kontekst działań wojennych.

Przedmiotem refleksji są teksty powstałe w wyniku inspiracji konkursem literackim „Zwrotnice czasu”, którego edycja miała miejsce w 2009 r. Konkurs, związany z obchodami 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej, organizowało Narodowe Centrum Kultury, a patronami medialnymi była m.in. TVP Kultura. Polegał on na rozwinięciu jednego z czterech tekstów będących załączkami historii autorstwa Lecha Jęczyńka, Macieja Parowskiego, Marcina Wolskiego i Szczepana Twardocha. Utwory pisane na konkurs i z inspiracji konkursem, miały być w konwencji historii alternatywnych. Organizatorzy konkursu zdecydowali się na tę właśnie konwencję, ponieważ, jak to sformułował Jęczynek: „Tworzenie historii alternatywnych uczy odpowiedzialności, każe nam myśleć o konsekwencjach i uczy roztropnego

¹⁷ Ibidem, s. 12. Teoria ta wyrosła z poglądów Michaela Robertsa, według którego ewolucja militarna obejmuje dwa kręgi zagadnień: militarny, związany z organizacją wojska, taktyką i strategią, oraz przebudowę struktur państwowych. Patrz: M. Roberts, *The Military revolution, 1560–1660*, [w:] idem, *Essays in Swedish History*, London 1967, s. 195–225. [I wyd. 1956]. Teorię zmodyfikował Geoffrey Parker w 1976 r. w artykule *The military revolution 1560–1660 – a myth?*, „*Journal of Modern History*” XLVIII, 1976, s. 195–214.

¹⁸ Patrz: S. Miernicki, *Pan Samochodzik i ... bractwa rycerskie*, Olsztyn 2003.

przewidywania”¹⁹. Powyższa myśl koresponduje z konstatacjami Stanisława Lema, iż „[historia] jest polem rzeczywistych, a nie pozorowanych zmagają, w trakcie których kształt dziejowego wydarzenia podlega ostatecznemu ustaleniu, lecz nim do tego dojdzie, przed aktorami historycznej sceny rozpościera się zawsze Uniwersum wielu alternatywnych możliwości”²⁰. Każdy punkt w czasie zakłada, iż to, co może się stać, może się wcielić „w wiele różnych wyglądków zdarzeniowych”²¹. Nowe warianty historii realizowane są na wielu poziomach. Istotnym elementem jest wybranie momentu przełomowego w historii, którego zmiana implikuje przeobrażanie się wydarzeń. Historia alternatywna, rozwijająca się od punktu zmiany, ukazuje scenariusz ciągu wydarzeń zmierzających do klęski bądź sukcesu, czyli finału odmiennego niż miało to miejsce w rzeczywistości. Taka prezentacja zdarzeń pozwala również na spekulacje, co do losów autentycznych postaci historycznych. Konwencja fantastyczna, przyzwalająca na manipulowanie faktami historycznymi, stawia nowe pytania badawcze:

1. jakimi cechami powinien odznaczać się moment – punkt zmiany wydarzeń historycznych;
2. w jaki sposób racjonalizuje się wydarzenia odmienne, niż te uznane za fakt historyczny;
3. jakie stosuje się techniki kształtowania świadomości odbiorczej użyte w tekście beletrystycznym budujące polskocentryczny obraz wojska polskiego.

Wybór momentu/zdarzenia implikującego dalsze zmiany w ciągu wydarzeń pozornie jest prosty. Historia, szczególnie w ujęciu szkolnym, wytycza punkty istotne w ujęciu diachronicznym, uwypuklając ważność momentów nazywanych często przełomowymi. Jednak wnikliwa analiza procesu historycznego ujawnia jego złożoność, co może być wykorzystane przy konstruowaniu historii alternatywnych.

W konkursie „Zwrotnice czasu” Jęczynek zaproponował wizję, w której w maju 1939 r. zawiązana zostaje Mała Ententa Bałtycka, obejmująca Polskę, Litwę, Estonię, Łotwę i Finlandię. Rosja Sowiecka, zmuszona do przesunięcia znacznych sił na Wschód przez działania Japonii, musiała odłożyć plany zajęcia Finlandii wzmocnionej siłami Małej Ententy i wspólny z Rzeszą niemiecką rozbiór Polski. W nowej sytuacji Hitler odłożył atak na Polskę na dwa lata. Pozwoliło to Polsce na rozwinięcie zbrojeń i wprowadzenie do armii wynalazków znakomitych polskich inżynierów: przeciwpancerne „szczeniaki”, samoloty „Łoś”, zasady wojny elektronicznej – projekt Enigma. Liczącym wsparciem dla Polski okazała się ścisła współpraca z Japonią. Kiedy Niemcy ruszyli na Polskę w rezultacie nie przekroczyli linii Wisły. Anglicy i Francuzi wkrótce przystąpili do wojny. Po dwóch latach Niemcy wojnę w Europie przegrały, a Mała Ententa stała się załącznikiem trwałej organizacji wojskowej i gospodarczej.

¹⁹ L. Jęczynek, wstęp, [w:] *Zwrotnice czasu. Historie alternatywne*. Konkurs literacki, wydawnictwo promocyjne, Warszawa 2009, s. 1. Strona internetowa „Zwrotnic czasu” została zarchiwizowana i udostępniona czytelnikom: <http://www.zwrotniceczasu.nck.pl/index.html>, data dostępu 12.03.2011 r.

²⁰ S. Lem, *Fantastyka i futurologia*, t. 2, Kraków 1989, s. 358.

²¹ *Ibidem*.

W wersji Parowskiego we wrześniu 1939 r., kiedy Niemcy zaatakowali Polskę, rozpoczęły się również wielotygodniowe ulewy. Atak trwał dwa miesiące, po których niemieckie wojska zaczęły się wycofywać. Niezwykła burza pojawiła się za sprawą Stefana Ossowieckiego, człowieka o wybitnych zdolnościach paranormalnych i jasnowidza. Wolski wybrał natomiast moment zamachu na Hitlera dokonanego 20 lipca 1944 r. przez Clausa Philippa Marię Schenk Graf von Stauffenberga w Wilczym Szańcu niedaleko Kętrzyna. Zamach miał się powieść, a Goebbels, ukrywając ten fakt przed resztą Niemców, potajemnie zatrudnia zawodowego parodystę żydowskiego pochodzenia. Tajemnica jednak wydaje się i następuje masowa dezercja z wojsk niemieckich. W Krakowie Delegatura Rządu Rzeczypospolitej przejmuje władzę cywilną, a w Warszawie dowódca Armii Krajowej podpisuje przekazanie władzy Polakom.

Wariant historii alternatywnej według Twardocha opiera się na przymierzu polsko-niemieckim zawartym w 1939 r. Politykę tę konsekwentnie przeprowadził Władysław Studnicki, polityk orientacji proniemieckiej, który został powołany na stanowisko premiera rok wcześniej. Układ zaowocował m.in. podpisaniem 22 maja 1939 r. „paktu stalowego”, w myśl którego między Wojskiem Polskim a Wehrmachtem zostaje nawiązana współpraca. Stopniowo armia przeformowywana jest w kierunku dywizji pancernej, według wzorów niemieckich i z wsparciem sprzętowym ze strony Niemiec. Rusza również produkcja czołgów 14TP i vz 38, oraz myśliwca PZL-50 Jastrząb. Polska zostaje określona jako niemiecka strefa wpływów i w efekcie działań wojskowych na terenie Norwegii, 1 maja 1940 r. Anglia i Francja wypowiadają Polsce wojnę. Polska armia jest świetnie przygotowana do walki na froncie wschodnim, a polscy oficerowie dobrze rozumieją specyfikę Wschodu, zarówno pod względem militarnym, jak i pod względem kontaktów z ludnością. We wrześniu 1941 r. armia polska zajmuje Moskwę. Po śmierci Stalina ZSSR rozpada się i rozpoczyna się ścierania różnych partii i frakcji politycznych o dominację na Wschodzie.

Pokłosiem konkursu „Zwrotnice czasu” są powieści rozwijające omówione wyżej wątki i wykorzystujące prace młodych pisarzy i miłośników historii. Maciej Parowski rozwinął swój pomysł w powieści pt. *Burza. Ucieczka z Warszawy '40*, gdzie Polska staje się dominującą siłą w Europie. Marcin Wolski w *Wallenrodzie* opisuje, jak Józef Piłsudski, ocalony od śmierci przez tajemniczego lekarza Vallbonne, opracowuje genialny plan ratowania Polski. Wolski sięga po koncepcję powieści militarno-szpiegowskiej, której narratorka, piękna agentka Helena Wichmann, zdradza odbiorcy szczegóły swej tajnej działalności na rzecz II Oddziału Sztabu Generalnego, czyli wojskowego wywiadu i kontrwywiadu. Polska Mata Hari kilkakrotnie wspomina zwycięskie działania polskich wojsk, możliwe dzięki jej wywiadowczej działalności.

W drugiej swojej powieści, pt. *Jedna przegrana bitwa*, Wolski również oddał hołd zwycięskiej polskiej armii stosując technikę *à rebours*. W powieści tej punktem przełomowym była przegrana najważniejsza bitwa wojny w 1920 r., bitwa warszawska, innymi słowy nie doszło do „cudu na Wisłą”, a w efekcie tego zdarzenia komunizm rozprzestrzenił się na całą Europę.

Analiza powyższych utworów wykazała, że fantastyka wspomaga tok wyszukiwania i zmiany faktów przydatnych dla procesów zarówno dedukcyjnych, jak i spekulacyjnych. Może być „z jednej strony, prognozą rozumianą probalistycznie – przy

ustanawianiu dowolnie mało prawdopodobnych, byle nie całkowicie fikcyjnych założeń; i może być, z drugiej strony, artykułowaniem pewnych hipotez sensownych dzięki użyciu kontempirycznej fikcji, która wówczas nie ma być literalnie rozumiana, ale tylko interpretowana jako aparatura sygnalizacyjna”²². Ponieważ przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest obraz wojska polskiego, dlatego poniższa analiza będzie skupiać się właśnie na tym wycinku historii alternatywnej zaproponowanej przez pisarzy. Pojawia się tu zarazem pytanie o wiarygodność prezentacji, a dalej, o jej funkcje pełnione w odbiorze tego rodzaju tekstów. Spekulacje na temat ewentualnych konsekwencji wydarzeń odmiennych niż zostało to odnotowane jako fakt historyczny, nie są jedynie domeną pisarzy, ale również historyków. Wolski w swej powieści *Wallenrod* założył, iż Piłsudski dożył II wojny światowej. Podobne rozważania snuł m.in. Dariusz Matelski w artykule pt. *Dylematy polityki zagranicznej Józefa Becka w latach 1932–1939*. Według badacza Polska prawdopodobnie przyjęłaby propozycje niemieckie z 24 października 1938 r. i byłaby sojusznikiem Niemiec na zasadach węgierskich²³. Tym samym torem rozważań podążył autor *Wallenroda*, choć wprowadza tu element fantastyczny, jakim jest cudowne ozdrowienie Piłsudskiego. O ile jednak Matelski, posiłkując się wiedzą historyczną i opiniami innych ekspertów, wskazuje na negatywne skutki i szereg komplikacji odmiennej sytuacji politycznej, o tyle Wolski przedstawia optymistyczny obraz mających nastąpić wydarzeń²⁴. Nie były to pierwsze refleksje historyków, rozważających alternatywny ciąg wydarzeń historycznych. Do jednych z pierwszych należał Jerzy Łojek, który w książce *Agresja 17 września 1939* przedstawił swój pogląd na kwestię stosunków polsko-niemieckich, twierdząc, że Polskę mogła ocalić jedynie współpraca z Rzeszą Niemiecką

Na tym jednym przykładzie widać odmiennosć funkcji narracji historycznej i fikcyjnej. Pierwsza dąży do poznania faktów jednostkowych i klas faktów, ich wzajemnych związków i odniesień²⁵. Narracja fikcyjna natomiast może informować w pewnym stopniu o faktach rzeczywistych z przeszłości, lecz pełni również dodatkowe funkcje, np. funkcję kompensacyjną, rozrywkową czy terapeutyczną.

---

²² S. Lem, op. cit., s. 376.

²³ Patrz: D. Matelski, *Dylematy polityki zagranicznej Józefa Becka w latach 1932–1939*, [w:] W. Hładkiewicz, M. Szczerbiński (red.), *Problemy bezpieczeństwa Polski w XXI wieku*. Zielona Góra – Gorzów Wlkp. 2009, s. 279–280. W dalszej części swojego artykułu Matelski rozważa wariant, kiedy ZSSR zostaje pokonane przez Niemcy. Wówczas Polska stałaby się satelitą Niemiec, jak również „trzeba byłoby – pod naciskiem Berlina – dokonać na obywatelach polskich narodowości żydowskiej Holocaustu polskimi rękoma”. Por. D. Matelski, *Niemcy w Polsce w 1939 r. w świetle raportów Wydziału Narodowościowego MSW, cz. III (Maj-czerwiec 1939 r.)*, Poznań 2002, s. 16; J. Krasuski, *Tragiczna niepodległość Polski 1918–1947*, Toruń 2007, s. 129–175; S. Żerko, *Orzeł z szakala*, „Polityka”, nr 4 (2689) z 23 stycznia 2009, s. 69–71.

²⁴ Warto zaznaczyć, iż wszystkie powieści wydane z tej serii zostały opatrzone komentarzem historycznym, biogramami, a Burza Parowskiego dodatkowo bibliografią tekstów naukowych i literackich.

²⁵ Por. J. Topolski, *Problemy metodologiczne korzystania ze źródeł literackich w badaniu historycznym*, [w:] Z. Stefanowska, J. Sławiński (red.), *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, Warszawa 1978, s. 9–10.

Relacje między historią a literaturą były przedmiotem refleksji teoretycznej od czasów starożytnych²⁶. Wybór stanowiska badawczego determinował formułowanie odpowiedzi, na które wpływały ponadto zmieniające się praktyki badawcze i teorie przynależne do tych dziedzin²⁷. Przedmiotem niniejszej dysertacji nie jest jednak rozważanie nad trafnością historycznych spekulacji autorów wspomnianych tekstów literackich, lecz analiza budowania pewnego obrazu w świadomości masowego odbiorcy. Źródło historyczne powinno historykom komunikować fakty, czyli zawarte w nim czy sformułowane na jego podstawie zdania winny posiadać tzw. odniesienie przedmiotowe. Dziełom literackim przypisuje się zdania fikcjonalne, czyli takie, które nie komunikują żadnych faktów, a więc nie mają odniesienia przedmiotowego będącego faktem, bądź są *quasi-sądami*²⁸. Klasyczna historiografia „pojmuje prawdę jako wartość ponadhistoryczną, ustanawianą jako zgodność myśli z tzw. rzeczywistością pozamyślową od niej niezależną”²⁹. W takim ujęciu fikcyjność literatury niemal wyklucza ją z kręgu źródeł historycznych. Tekst literacki można wykorzystać jako źródło jedynie przy umiejętności rozpoznania płaszczyzny faktów, klas faktów i fikcji. Jak zauważył Ireneusz Ichnatowicz: „Te właśnie społeczne wyobrażenia czerpane zarówno z powieści fantastycznej, jak z opisów wielkich batalii widzianych poprzez ich niewielkie fragmenty są faktem historycznym i mają swoje znaczenie w grze faktów historycznych epoki. Nie mogą więc pozostać całkowicie poza kręgiem dostrzegania historyka”³⁰. Swoją opinią badacz wpisuje się krąg zainteresowań historii określanej jako nieklasyczna, w niej to bowiem prawda relatywizowana jest historycznie i staje się kulturowym konstruktem.

Podejście relatywistyczne charakteryzuje historyków związanych ze szkołą *Annales* (m.in. Marc Bloch³¹, Lucien Febvre³²), inspirującą rozwój antropologii historycznej. Przedstawiciele szkoły *Annales* wprowadzili pojęcia *mentalité* i instrumentarium mentalnego. „*L’outillage mental* jakiejś cywilizacji lub epoki to całokształt kategorii percepcji, konceptualizacji, wyrażania i działania, które formują doświadczenie – tak indywidualne, jak i zbiorowe. Przechodząc od badań przejawów kultury do poznania jej uwarunkowań, czyniących je możliwymi, dajemy sobie szansę zrozumienia jedności (struktury) ich specyficzności”³³. W tym

²⁶ Na przykład Kwintilian uznał historię za „najbardziej zbliżoną do poezji”: M.F. Quintilianus, *Institutio oratoria*, ks. X, przeł. M. Brożek, [w:] S. Stabryła (oprac.), *Rzymska krytyka i teoria literatury* (wybór), t. 2, Wrocław 2005, s. 289.

²⁷ Szerzej na temat: H. Markiewicz, *Historia a literatura*, „Pamiętnik Literacki” 2006, z. 3, s. 5–28. W artykule tym znajduje się również bogata bibliografia tematu.

²⁸ Por. J. Topolski, *Problemy metodologiczne...*, s. 7–8.

²⁹ Por. W. Wrzosek, *Klasyczna i nieklasyczna historia nauki. Dlaczego nie rozumiemy się nawzajem?*, [w:] B. Płonka-Syroka (red.), *Antropologia wiedzy. Perspektywy badawcze dyscypliny*, Wrocław 2005, s. 9.

³⁰ I. Ichnatowicz, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa 1990, s. 156.

³¹ Najistotniejsze prace Blocha obejmowały studia nad feudalizmem. Jego fundamentalną pracą było: *Społeczeństwo feudalne*, przeł. E. Bąkowska, Warszawa 1981. [I wyd. 1939–1940]

³² Febvre był zwolennikiem m.in. poglądu, iż historia zależna jest w dużej mierze od interpretacji historyka. Do kluczowych prac tego uczonego należy: *Au cœur religieux du XVIe siècle*, Paris 1957.

³³ W. Wrzosek, *Historia – kultura – metafora. Powstanie nieklasycznej historiografii*, Wrocław 1995, s. 133.

ujęciu literatura staje się przejawem *mentalité* danej społeczności. „Literatura jest interesującym dokumentem człowieczeństwa w działaniu, czy też [...] źródłem badań antropologicznych”³⁴ i historycznych.

Antropologia wiedzy, inspirująca się w znacznym stopniu metodologią ukształtowaną przez szkołę *Annales*, oparta jest na relatywistycznej koncepcji poznania. Zakłada, że wszelkie założenia podmiotu obserwującego i badającego rzeczywistość mają charakter prawdopodobieństwa prawdy³⁵. Założenia antropologii wiedzy pozwalają wykorzystać literaturę jako źródło oglądu rzeczywistości z perspektywy podmiotu badającego, tj. ludzkiej świadomości społecznej, historycznej, podmiotowej itp. w danym momencie historycznym, bowiem „człowiek używa literatury jako narzędzia do rozumienia samego siebie”³⁶, a także, idąc za myślą Michała P. Markowskiego, swoich czasów i swojej kultury.

Wyzyskując podejście szkoły *Annales* oraz antropologii wiedzy, analiza wyżej wspomnianych tekstów literackich pozwala na próbę rekonstrukcji stosunku do polskiego wojska współczesnego czytelnika masowego. W omawianych powieściach, różniących się stylistycznie i pod względem struktury, niezmienna jest ocena polskiej armii przez Polaków i przedstawicieli innych narodów, jako sił niezwyciężonych. Obrazy tworzone przez pisarzy wpisują się w założenia turbopatriotyzmu, uwielbiającego fantazjować na temat wojny i zwycięskiego oręża polskiego. Fantastyczny kostium niweluje granice prawdy historycznej, uwalniając przestrzeń dla swobodnych marzeń o potędze Polski i jej dominacji w Europie i na świecie. Fantazja służy wykreowaniu światów, w których swobodnie można eksterminować wrogów nieustannie walcząc o niepodległość ojczyzny³⁷.

Sam konkurs, jak i powstające w ramach tej inicjatywy utwory literackie, umieszczały punkt centralny wydarzeń w czasie bliskim II wojny światowej. Wybór rocznicy wybuchu wojny wydaje się celowy, biorąc pod uwagę, iż pisanie o wojnie zawsze wzbudza emocje, szczególnie u odbiorcy, gdyż nigdy nie jest filozoficznie i społecznie neutralne³⁸. W niemal każdej dyskusji o wojnie pojawia się kwestia postępu związanego z modernizacją, egalitaryzacją itd. „Wojna jest procesem

---

³⁴ M.P. Markowski, *Antropologia i literatura*, „Teksty Drugie” 2007, nr 6, s. 28. Michał P. Markowski powołuje się tu na sformułowania Thomasa G. Winaera, jednego z pierwszych badaczy próbujący wyodrębnić nową subdyscyplinę literaturoznawczą pod nazwą antropologia literatury: T.G. Winner, *Literature as a Source for Anthropological Research. The case of Jaroslav Hašek's „Good Soldier Švejk”*, [w:] F. Poyatos (ed.), *Literary Anthropology. A new Interdisciplinary Approach to People, Signs and Literature*, New Brunswick 1988.

³⁵ Patrz: B. Płonka-Syroka, *Od historiografii nauk przyrodniczych do antropologii wiedzy – kształtowanie się nowej dyscypliny badań*, [w:] B. Płonka-Syroka (red.), *Antropologia wiedzy...*, s. 43–46.

³⁶ M.P. Markowski, *Antropologia...*, s. 27.

³⁷ M. Napiórkowski, op. cit., s. 319.

³⁸ Gaston Bouthoul jest twórcą „polemologii”, czyli interdyscyplinarnej nauki zajmującej się wojną we wszystkich jej aspektach. Patrz: G. Bouthoul, *Les guerres, éléments de polémologie*, Paris 1951. Patrz: L.M. Nijakowski, *Wojna i naród. Esej socjologiczno-antropologiczny*, [w:] W.J. Burszta, K. Jaskułowski, J. Nowak (red.), *Naród – tożsamość – kultura. Między koniecznością a wyborem*, Warszawa 2005, s. 106.

«totalnym», nierozzerwalnie związanym z różnymi piętrami organizacji społecznej. Charakter wojny uzależniony jest od danej formy uspołecznienia, ale zarazem wojna jest czynnikiem zmienności, obalającym cywilizację i ustroje – nawet jeżeli jest tylko grabarzem obumarłych społeczeństw. W sensie wojna (a przynajmniej wojna nowożytna i wojna nowoczesna) nadaje bieg losom ludzkości w ich najbardziej «makrosocjalnym» wymiarze. W związku z tym zagadnieniem nie można nie zadać pytania o to, jak wojna wpływa na kierunek tych przemian³⁹. Temat wojny w literaturze często jest pretekstem do zadawania pytań o człowieczeństwo czy wolność. Na uwagę zasługuje fakt, że jedne z najciekawszych dyskusji dotyczących wojny i jej wpływu na człowieka i społeczeństwo zawarte zostały w powieściach futurystycznych, jak *Ludzie jak bogowie* Herberta George’a Wellsa (1923), *Władca much* Williama Goldinga (1954), *Powrót z gwiazd* Stanisława Lema (1961) czy *Mechaniczna pomarańcza* Anthony’ego Burgessa (1962)⁴⁰.

Agresja i wojowniczość zostały uspołecznione i zinstytucjonalizowane, ujęte w rozmaite formy zdeterminowane kulturowo⁴¹. Wśród pozytywnych skutków wojny m.in. wymienia się selekcję biologiczną, kształtowanie cnót obywatelskich, integrację społeczną, modernizację, powstanie nowych państw, inicjowanie rewolucji⁴². W powieściach Parowskiego *Burza* i Wolskiego *Wallenrod* Polska wygrywa II wojnę światową, co implikuje szereg „zysków” dla społeczeństwa. Zwycięstwo militarne było wynikiem połączenia się obywateli w opozycji do wspólnego wroga. Wojna, poprzez mobilizację sił i środków, przyczyniła się do wprowadzenia innowacji technicznych, redystrybucji bogactw, pobudzenia gospodarki i likwidacji bezrobocia, bowiem wyzwoliła siły twórcze jednostki i kształtowała jej postawę. Ofiary postrzegają się jako niezbędne poświęcenie w celu osiągnięcia sukcesu, i im też reszta narodu powinna być wdzięczna.

Rozwój sił wojskowych i związana z nimi koncepcja rewolucji militarnej/cyklad rewolucji militarnych stała się przedmiotem analiz badaczy zajmujących się polityczną futurologią⁴³. Rewolucja militarna, wykorzystując metodologię szkoły *Annales*, polega „na badaniu innowacji technologicznych i transformacji sposobu prowadzenia

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Szerzej na temat: J. Habermas, *Przyszłość natury ludzkiej. Czy zmierzamy do eugeniki liberalnej?*, przeł. M. Łukasiewicz, Warszawa 2003, *passim*.

⁴¹ Thomas Hobbs, wybitny filozof angielski żyjący na przełomie XVI i XVII w., w swoich pracach analizował czynniki wojen domowych i „tendencji do ponownego pogrążania się w stanie wojny”. Za podstawowe uznał „prywatne sumienie religijne i władcze ambicje Kościołów”. Teza ta, zarzucona w XX stuleciu, ponownie stała się niezmiernie istotna: J.C.A. Gaskin, *Wstęp*, [w:] T. Hobbes, *Lewiatan, czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, przeł. Cz. Znamierowski, Warszawa 2005, s. 42–43. Patrz: T. Hobbes, *Elementy filozofii*, t. 2, przeł. Cz. Znamierowski, Warszawa 1956, s. 214–215; idem, *Lewiatan...*, s. 205–210. Por. L.M. Nijakowski, *op. cit.*, s. 111. Ujęcie antropologiczne problemu wojny zaproponował Bronisław Malinowski. Patrz: B. Malinowski, *Wolność i cywilizacja oraz studia z pogranicza antropologii społecznej, ideologii i polityki*, przeł. J. Mucha, J. Obrębski, [w:] idem, *Dzieła*, t. 10, Warszawa 2001, s. 403–447.

⁴² Patrz: L.M. Nijakowski, *op. cit.*, s. 113.

⁴³ Por. J. Maroń, *op. cit.*, s. 61–77.

wojny w szerszym kontekście zmian społecznych, politycznych, ekonomicznych, światopoglądowych i międzynarodowych⁴⁴. Takie właśnie ujęcie jest bliskie pisarzom podejmujący temat alternatywnej historii Polski podczas II wojny światowej. Mimo konwencji, wykorzystującej element fantastyczny, jak nietypowa tytułowa burza u Parowskiego, to jednak w kreacji świata przedstawionego dominowały próby wiarygodnej rekonstrukcji zdarzeń w oparciu o rzetelną wiedzę historyczną. W jego powieści kluczowe znaczenie odegrały m.in. militarne wynalazki, jak karabin Ur. O zdolnościach tego sprzętu można się było dowiedzieć z kronik filmowych: „Karabin Ur – Legenda? Nieporozumienie?? Proca Dawidowa!!! Straty zadane z tej broni siłom pancernym Niemiec są więcej niż imponujące⁴⁵. W świecie wykreowanym u Parowskiego ocena polskiego wojska nie dokonuje się wprost, lecz poprzez liczne aluzje i sugestie. Jedną z najważniejszych wypowiedzi na temat oceny działań militarnych Polaków wkłada w usta generała Bernarda Lawa Montgomery’ego⁴⁶, niechętnego polskim wojskowym. Generał Monty towarzyszył Alfredowi Hitchcockowi w czasie wizyty w zwycięskiej Polsce i tak opisał polskich żołnierzy: „Nawiasem mówiąc, nie idealizowałbym Polaków. [...] Bez nas nie utrzymaliby się dłużej niż pół roku. Są do bólu arogancy, sentymentalni, porywcy. Wielokrotnie zachowali się jak patałachy⁴⁷. Cytat ten jest szczególnie ważny, gdyż ukazuje specyficzną technikę prezentacji i wartościowania, polegającą na ukryciu istotnych treści i zmuszenia odbiorcy do poszukiwań klucza służącego odczytaniu tekstu, znajdującego się poza tekstem, w historii. Brytyjczyk opisuje akcję polskich spadochroniarzy, która stała się inspiracją do nakręcenia filmu głoszącego chwałę oręża polskiego przez Charlesa Chaplina, jako nieprofesjonalną: „Tych ich spadochroniarzy nie było więcej niż dwustu, w dodatku bardzo źle wyszkoleni. Dwadzieścia procent od razu zgubiła sprzęt albo uszkodziło nogi, drugie tyle Niemcy wyłączyli po pierwszym kwadransie... Żeby sugerować, że to dzięki nim, że to oni, trzeba...⁴⁸ Gdyby odczytać ten tekst wprost, widać oczywistą krytykę umiejętności i działań polskiego żołnierza. Jednak biorąc pod uwagę wydarzenia historyczne, czyli nieudaną akcję z 1944 r. „Market Garden”, kiedy to polska brygada spadochronowa ratowała aliantów, ocena ta ma

⁴⁴ Ibidem, s. 74–75. Por. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2004, s. 499, 503; Ł. Kamiński, *Technologia i wojna przyszłości. Wokół nuklearnej i informacyjnej rewolucji w sprawach wojskowych*, Kraków 2009, s. 87.

⁴⁵ M. Parowski, *Burza. Ucieczka z Warszawy '40*, Warszawa 2010, s. 375. W innym miejscu powieści wspomina się szczególne zdolności Polaków, którzy szybko odkryli sekrety niemieckich samolotów, co wykorzystali w czasie wojny. Patrz: Ibidem, s. 65 nn.

⁴⁶ B.L. Montgomery (1887–1976) jako brytyjski generał dowodził w nieudanej operacji powietrzno-desantowej „Market Garden” w 1944 r. Dowodzone przez niego oddziały poniosły olbrzymie straty i nie osiągnęły zamierzonych celów. Winą obarczył polskiego generała brygady Wojska Polskiego Stanisława Sosabowskiego, mimo że to właśnie polska brygada, doskonale przeszkolona i dzięki bojowej postawie, osłaniała odwrót wojsk alianckich. Patrz: S. Sosabowski, *Droga wiodła ugiem. Wspomnienia*, Kraków 1990; A. Chmielewska-Szymańska, *Życie i działalność Stanisława Sosabowskiego*, Leszno 2004; <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/Montgomery.html> [data dostępu: 01.04.2010]

⁴⁷ M. Parowski, op. cit., s. 20.

⁴⁸ Ibidem, s. 21.

charakter w pełni pozytywny. Ujawnia się za to zazdrość brytyjskiego generała o zdolności militarne polskich dowódców. Ten sposób prezentacji wykorzystany został przez autora w wielu miejscach powieści, tę technikę zastosował również w swoich powieściach Wolski. Daje się zauważyć, iż współczesne powieści, choć należące do kultury popularnej, nie naśladują swoich poprzedniczek, jak *Cztery pancerni i pies*, będących apoteozą polskiego wojska w sposób naiwny i ideologiczny. W powieściach należących do „Zwrotnic czasu” autorzy zastosowali bardziej subtelne metody i, co warto zaznaczyć, wykazali się znacznie lepiej opanowanym rzemiosłem literackim.

Reasumując można powiedzieć, że w alternatywnych wizjach historii kluczowe znaczenie miały takie czynniki, jak technologia, koncepcyjność (koncepcje taktyczne i strategiczne), ukształtowanie geograficzne, oraz ustrój w danym momencie historycznym. Mimo różnorodności koncepcji dróg rozwoju państwa polskiego w trakcie i po II wojnie światowej, jak również odmiennej konwencji stylistycznej i linii fabularnej, cechy wojska polskiego, opisanego w omawianych powieściach, pozostają niezmiennie. Kreacja pozytywnego obrazu koresponduje z tymi już utrwalonymi w polskiej kulturze, w tym kulturze popularnej.

Na ten hiper-patriotyczny obraz składają się takie elementy, jak:

1. niezłomność polskiej armii, czyli nieustępowanie z pola bitwy i karność względem dowódców;
2. niezwykle umiejętności taktyczne polskiego dowództwa;
3. armia, w trakcie przemieszczania się, nie jest uciążliwa dla mieszkańców danego terytorium;
4. przy karności, również zdolność do samodzielnego myślenia, szczególnie dowódców niższego szczebla;
5. zachowanie etosu rycerza, częste odwoływanie się do niego, od prostego żołnierza po dowódców najwyższych szczebli;
6. pomysłowość stosowana w trakcie działań wojennych, rozumiana jako sprytne zagrania w teatrze działań wojennych;
7. znakomite wynalazki (które, jeśli tylko mogły opuścić fabryki, przyczyniłyby się do zwycięstwa);
8. nowatorskie techniki walki;
9. odwieczny konflikt między wojskiem, honorem a polityką; niezależność od polityków (często kosztem degradacji stopnia wojskowego).

Budowanie obrazu wojska polskiego w świadomości odbiorcy odbywa się w sposób bezpośredni, poprzez prezentację bitew i zwycięskich potyczek, oraz pośrednią, poprzez kreacje poszczególnych postaci będących nośnikami odpowiednich wartości w czasie wojny, jak również poprzez przekazy pośrednie (artykuły w gazetach, pośredni przekaz ustny, list itp.).

Ten idealny obraz wojska polskiego zostaje jednak przełamany przez powieść Twardocha *Wieczny Grunwald*. Mimo iż powieść ta powstała w wyniku inspiracji „Zwrotnicami czasu”, w swej wymowie została odmienna. Narratorem, a zarazem bohaterem, jest mnich z XV w., który staje się rycerzem. Niby Żyd Wieczny Tułacz rozpoczyna swą wędrówkę przez wieki, przy czym w każdym wcieleniu

jest rycerzem/żołnierzem. Wojna według Twardocha jest okrutna i z naturalistyczną dokładnością tak właśnie zostaje opisana: „dzieci, głodne, przerażone, o osmalonych policzkach, na których swoje jasne łożyska żłobią cieki łez i płonące domy, i domy opuszczone, i domy wypatroszone, z różowymi jelitami kołder i pierzyn wyleczonych z rozprutych okien, i martwi mężczyźni w grubych okularach, martwi, bo przebiłem im pierś graniastym bagnetem, i martwi, bo umarli w swoich własnych oczach, kiedy patrzyli, co robimy z ich kobietami, i te kobiety, które się gwałci nie z chuci, tylko z nienawiści do mężczyzn, do których te kobiety należą”⁴⁹. Żołnierze, polscy czy też należący do innych narodowości, są tacy sami: okrutni, bezwzględni, pozbawieni, przez ciągłą walkę i obcowanie z najgorszymi ludzkimi zachowaniami, resztek człowieczeństwa. Ścierają się w tej powieści przeciwstawne obrazy, tego pełnego chwały i tego niemal naturalistycznego, w którym dominującą rolę pełnią strach, okrucieństwo i ludzkie szczątki. Tytułowy „Wieczny Grunwald” to metafora wiecznej wojny, jaką wszystkie narody wszystkich czasów toczą ze sobą nawzajem: „I byłem pod Grunwaldem w wojnie toczonyj z głębokich, podziemnych bunkrów, gdzie zamiast ludzi na polu potykały się drony i roboty bojowe, i byłem w takiej wojnie, która nie była wojną fizycznego wyniszczenia, lecz polegała już na innych zasadach, a toczono ją w eleganckich garniturach przy stołach zastawionych bardzo kosztownym winem i potrawami, toczono ją, podając sobie ręce, tytułując «przyjaciółmi» i poklepując po plecach”⁵⁰. Na koniec, zmęczony odwieczną walką, bohater odchodzi.

Powieść Twardocha odbiega, nie tylko w warstwie stylistycznej i częściowo tematycznej, od tekstów Parowskiego i Wolskiego, ale również filozoficznej. Tu już nie ma entuzjazmu czy pozytywnego postrzegania możliwości Polski w okresie przed II wojną światową, bowiem bohater przemierza wieki i ta wędrówka ukazuje zarówno pozytywne jak i negatywne aspekty polskiego wojska. *Wieczny Grunwald* można uznać za zapis lęków związanych z wojną z perspektywy rycerza/żołnierza – prostego człowieka przerażonego swoją misją, jej wymiarem etycznym i społecznym. Wojna to siła niszcząca zwycięzców i pokonanych, żołnierzy i cywilów, aktywnie działających i biernych obserwatorów.

Biorąc jednak pod uwagę, iż powieść Twardocha stanowi wyjątek na tle innych tekstów literackich, to ujmując problem kreacji wojska polskiego w literaturze popularnej ogólnikowo, można powiedzieć, że jest ona kulturowo etnocentryczna, w rozumieniu afirmowania własnej kultury, tu kultury militarnej, jako najlepszej. Wszelkie klęski, jakie polski oręż ponosi, są wynikiem wpływu sił zewnętrznych: znacznie przeważających sił wroga, działalności nieudolnych polityków, aktywności terrorystycznej, itp. Przy założeniu, że „rozumienie przeszłości jest we wszystkich społeczeństwach nierozzerwalnie związane z konstrukcją terażniejszości”⁵¹, to obraz wojska polskiego wykreowany przez pisarzy jest obrazem metaforycznym, przekazującym więcej informacji o współczesnym czytelniku niż o przeszłości. Obraz ten

⁴⁹ Sz. Twardoch, *Wieczny Grunwald. Powieść z końca czasów*, Warszawa 2010, s. 180.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 206–207.

⁵¹ Ch. Hann, *Antropologia społeczna*, przeł. S. Szymański, Kraków 2008, s. 39.

należy do kultury popularnej i stanowi element wiedzy o przeszłości przyporządkowany przez wspólnotę do systemu wyobrażeń. A wspólnota postrzega wojsko polskie etnocentrycznie, czyli utrzymuje wyobrażenie, że wojsko polskie jest doskonalsze niż armie innych narodów.

Poszukując przyczyn przekazywania przez kulturę takiego, a nie innego obrazu chwały i zwycięstw oręża polskiego, można odwołać się do teorii antropologicznych. Według Wojciecha Józefa Burszty u podstaw kształtowania się narodowej esencji leży więź etniczna, tradycje etniczne będące podstawową treścią kultury technicznej i symbolicznej oraz zasadnicza ciągłość kulturowo-etnicznego dziedzictwa. Każda wspólnota tworzy się dzięki wspólnym wierzeniom i wzajemnym zobowiązaniom, jest bytem historycznie ciągłym, dynamicznym, związanym z określonym terytorium, posiadającym odmienną kulturę⁵². *Ethnie* to grupa ludzi, której członkowie dzielają wspólny mit pochodzeniowy, pamięć historyczną, kulturowe wzory i wartości związane z określonym terytorium oraz wykazują solidarność, przynajmniej na poziomie elit⁵³. Do wspólnej tradycji niewątpliwie można zaliczyć obyczaje związane ze strefą wojskową. Ze względu na specyficzną historię Polski, kraju, na którego terenach rozegrało się wiele wojen, wojsko wytworzyło elementy obecne w kulturze, jak np. kwestia patriotyzmu w kontekście obowiązku wojskowego wobec ojczyzny. Według Haydena White’a, wybitnego historyka i literaturoznawcy, patriotyzm to postawa podporządkowywania się „synów” uświęconemu „narodowi-ojcu”. Naród postrzegany jest jako poszerzona rodzina, ukształtowana w patriarchalny sposób. „Obiektem uczuć patriotycznych mogą stać się różne składniki tzw. obiektywnej definicji narodu – terytorium, religia, język, historyczni bohaterowie – ale zawsze istotę i granicę patriotyzmu (postawy patriotycznej) wyznacza moralna sytuacja synowskiego podporządkowania się ojcu”⁵⁴. Od rycerzy/żołnierzy wymaga się szczególnie silnego poczucia patriotyzmu, mającego ich motywować do oddania swego życia w obronie ojczyzny. „Uczucia patriotyczne, przekonania, które motywują patriotę do uświęconych działań w służbie wiary, to uczucia rodzinne, miłość i oddanie, jakie syn danej rodziny winien odczuwać dla swojego ojca, pana, antenata albo męskich przodków. Płeć patrioty jest czymś niematerialnym. Patriotą może być zarówno mężczyzna, jak i kobieta. Jedyne, co jest wymagane, to podporządkowanie się przez jednostkę roli wyznaczonej jej przez męskich członków rodzin i odnoszenie się z respektem do narodu, podobnie jak syn wypełnia święty obowiązek wobec własnego ojca”⁵⁵. Żołnierzy często określa się „synami ojczyzny”, wpisując ich tym samym w krąg rodzinny. Natomiast system hierarchii panujący w wojsku, układ przełożony – podwładny dominujący w strukturze dowodzenia, wpisuje się w patriarchalną teorię

⁵² Patrz: W.J. Burszta, „Ethnie” wczoraj i dziś, [w:] idem, *Od mowy magicznej do szumów popkultury*, Warszawa 2009, s. 95–96.

⁵³ Ibidem, s. 96; A. Smith, *Gastronomy or geology? The Role of nationalism in the reconstruction of nations*, „Nations and Nationality” 1995, nr 1, s. 14–15.

⁵⁴ W.J. Burszta, *Naród i kultura jako narracje*, [w:] idem, *Od mowy magicznej do szumów popkultury*, Warszawa 2009, s. 86–87, 97.

⁵⁵ H. White, *Znaczenie narracyjności dla przedstawiania rzeczywistości*, przeł. M. Wilczyński, [w:] idem, *Poetyka pisarstwa historycznego*, Kraków 2000, s. 121.

White'a. Jak zauważa Burszta „Dla postmodernistów naród to kulturowy artefakt modernizmu, system zbiorowych imaginacji i symbolicznych przedstawień, swoiste nacjonalistyczne *menu*: powieści, sztuki poematy, opery, ballady, polityczne pamflety i gazetowe debaty kreujące całość w istocie swej duskursywną. Wyobrażenie narodu rodzi się wyłącznie poprzez kulturowo-polityczną perswazję, poszukiwanie, świadomie i bezwiednie, owych *exempla virtuti*, wokół których budować można tożsamość kolejnych pokoleń i nauczać narodowej historii jako zespołu trwałych wartości”⁵⁶. Nową przestrzenią dla patriotyzmu stała się kultura popularna⁵⁷, a żywe zainteresowanie konkursem „Zwrotnice czasu” dowodzi, jak istotne jest to terytorium dla realizacji potrzeb patriotycznych.

Przywiązanie do pozytywnego postrzegania armii polskiej, w kontekście zwycięstw i chwały, wynika zarówno z przeszłości, w której Polska, jako zbrojne ramię Europy, stanowiła odwieczne przedmurze przed wschodnią „dziczą” (jakkolwiek nie byłaby ona definiowana). Ponadto osiągnięcia i klęski militarne często decydowały o losach kraju i całego polskiego społeczeństwa, na co nakłada się wciąż żywy mit rycerstwa, współcześnie podtrzymywany i propagowany przez różnorodne organizacje. „Idea posłannictwa miała całą rzeszę propagatorów w gronie polskich twórców romantycznych i naturalnie sama istota owej misji przedstawiała się różnie. Często określano cel misji jako dążenie do postępu, miłości, braterstwa wszystkich narodów na świecie poprzez szerzenie wśród nich idei wolności, równości i oświaty. Jej urzeczywistnienie miało służyć dobru całej ludzkości”⁵⁸.

Szczególną formą posłannictwa narodowego był mesjanizm – ideologia pokładająca wiarę w wyjątkową rolę własnego narodu w dziejach ludzkości⁵⁹. Stał się istotnym wyróżnikiem romantycznej wizji narodu jako „zbawiciela ludzkości”. „Dawał nadzieję na przyszłość i szansę na odegranie się, przez poniżoną i zwyciężoną wspólnotę, nadrzędnej roli w dziejach świata. Ocalenia upatrywał w zmartwychwstaniu narodu, który tak naprawdę nigdy «nie umarł». Podobnie jak Chrystus, był on niewinną ofiarą grzesznego świata, a jego męczeństwo i «pozorna śmierć» ceną, wręcz konieczną za odkupienie wszystkich ludów i narodów, za ich ponowne odrodzenie się z upadku”⁶⁰.

⁵⁶ W.J. Burszta, *Naród i kultura...*, s. 98.

⁵⁷ W ostatnim czasie szczególnie rodzaj polskiego patriotyzmu, można obserwować na przykładzie Marszy Niepodległości. M. Napiórkowski, op. cit., s. 27.

⁵⁸ J. Nowak, *Naród i narodowość w polskiej myśli romantycznej*, [w:] W.J. Burszta, K. Jaskułowski, J. Nowak (red.), *Naród – tożsamość – kultura. Między koniecznością a wyborem*, Warszawa 2005, s. 206–207.

⁵⁹ Twórcą terminu mesjanizm polski i jego podstawowych założeń był Józef-Maria Hoene-Wroński, a jego kontynuatorami m.in.: filozofowie (August Cieszkowski) i poeci (Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki). Patrz: A. Walicki, *Filozofia a mesjanizm. Studia z dziejów filozofii i myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego*, Warszawa 1970, passim; idem, *Mesjanistyczne koncepcje narodu i późniejsze losy tej tradycji*, [w:] J. Goćkowski, A. Walicki (red.), *Idee i koncepcje narodu w polskiej myśli politycznej czasów porozbiorowych*, Warszawa 1977, s. 84–107; idem, *Filozofia polskiego romantyzmu*, [w:] idem, *Kultura i myśl polska. Prace wybrane*, t. 2, Kraków 2009, passim.

⁶⁰ J. Nowak, op. cit., s. 207.

Idea ta kontynuowana jest współcześnie, co szczególnie było widać w relacjach budowanych wokół udziału polskich wojsk w Iraku i Afganistanie. Widać tu było potrzebę postrzegania własnej ojczyzny jako silnej i niezależnej. Za przykład może posłużyć opowiadanie powstałe znacznie wcześniej niż powieści z kręgu „Zwrotnic czasu”, bo w 1995 r. autorstwa Konrada T. Lewandowskiego, a nawiązujące do niedługiej już przyszłości, pt. *Noteka 2015*. To, skądinąd humorystyczne, opowiadanie prezentuje losy narratora i bohatera zarazem, dziennikarza, który, w ramach ćwiczeń intelektualnych, opracował sposób walki z przeciwnikiem posiadającym znaczną przewagę technologiczną. Problem miał charakter *stricte* militarny: „Skoro nad polem bitwy mamy wrogięgo satelitę obserwacyjnego, niżej samoloty zwiadowcze, pod nimi bombowce strategiczne, myśliwce, samoloty szturmowe, helikoptery, a pod całym tym parasolem oddziały pancerne i zmotoryzowane, to jaki sposób można rozgryźć tę piramidę bez podobnej struktury nad swoimi wojskami?”⁶¹ Odpowiedź dawały teoria chaosu i teoria burzliwości, polegające w skrócie na skupianiu wojsk tylko w momencie ataku. Gdy Polska przystąpiła do wojny ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki, okazało się, że nie tylko teoria dziennikarza – militarnego amatora, spełniła swoje zadanie, ale również, że polskie wojsko pełne jest ludzi wybitnie zdolnych, a nade wszystko pomysłowych: „Trzy minuty później w powietrzu zrobiło się gęsto od amerykańskich samolotów. Nadleciały kolejne eskadry polskich. Z ziemi wyglądało to trochę jak pokaz fajerwerków. Niespodziewanie na jednym z telewizorów pojawił się film *hard porno*. Dopiero po chwili dotarł do mnie głos spikera. Tłumaczył, że z niewiadomych przyczyn taki właśnie obraz od kilku minut odbierany jest z amerykańskiego satelity szpiegowskiego zawieszonoego nad polem walki.

- Drugi punkt dla chłopaków z elektroniki – skwitował Moraszczuk – Trzeba przyznać, że to największy wyczyn od czasów złamania Enigmy! Na dodatek jest na co popatrzeć...”⁶² Świadectwem pomysłowości Polaków były również np. samobieżne miny, poruszające się dzięki wypreparowanemu systemowi nerwowemu pająka kosarza. Inwencja w sprawach militarnych przerasta najtęższe umysły innych narodowości i to właśnie dzięki niej możliwe jest zwycięstwo.

Opowiadanie Lewandowskiego wyraźnie wskazuje na charakter kompensacyjny tego tekstu, co cechuje całą literaturę popularną. Historie, w których Polska wygrała II wojnę światową, III wojnę światową lub inną (ważne, aby wygrała z dużo silniejszym przeciwnikiem, np. z USA) na wszystkich polach: politycznych i militarnych, to jawne odtwarzanie mitycznych obrazów silnej Polski. To również próba odwetu na historii.

Reasumując można powiedzieć, że „poprzez zapośredniczenie fikcji literackiej i konstruktów kulturowych, punktów widzenia, obrazów świata itp. ukazuje się projekcje rzeczywistości”⁶³. Literatura jako odmiana interpretacji świata i człowieka ukazuje

⁶¹ K. T. Lewandowski, *Noteka 2015*, [w:] idem, *Noteka 2015*, Warszawa 2006, s. 47.

⁶² Ibidem, s. 66.

⁶³ A. Łebkowska, *Między antropologią literatury i antropologią literacką*, „Teksty Drugie” 2007, nr 6, s. 22.

bowiem te aspekty, które poza nią byłyby nieuchwytny⁶⁴. Badanie przekonań danej społeczności, dotyczących świata w kolejnych epokach historycznych, pozwala na wybór tekstów literackich jako źródeł mogących wypełnić lukę istniejącą w tradycyjnych źródłach historycznych. Np. powieść będzie zapisem nie tylko faktów rzeczywistych, ale w warstwie fikcji ukryte będą informacje dotyczących systemu przekonań całościowych lub częściowych. Poziom popularności danego tekstu może pozwolić na rekonstrukcję danego systemu wiedzy, doktryn społecznych itp. Tekst literacki, szczególnie powieść, informuje o istotnych strukturach świata realnego. Badając takie powieści, jak te powstałe w ramach „Zwrotnic czasu”, można mówić o współczesnej wizji II wojny światowej, zawierającej opinie (konkurs) odbiorców budujące pewną reprezentatywność w myśleniu o problemach danej epoki, skłonność ostatnich czasów do krytycznego oglądu rzeczywistości historycznej. Jeśli przyjmiemy, że literatura jest wskaźnikiem faktów i procesów, to można mówić o polskocentrycznym wyobrażeniu świata. Jest to obraz wyidealizowany, kreowany i świadomie rozpowszechniany, ujawniający pewne tęsknoty narodowościowe. Akceptacja tego obrazu może świadczyć o przynależności do danej grupy narodowościowej, jak również budowania systemu wartości tej grupy. „To, co jest niezbędne dla narodowej egzystencji, wynika z podzielenia intuicyjnego przekonania o odrębnym pochodzeniu i ewolucji w porównaniu z innymi grupami etnicznymi. Zatem powiedzieć, że oto jestem członkiem narodu polskiego, nie znaczy granic czasowych”⁶⁵. Można zatem powiedzieć, że odbiorca literatury popularnej, w tym tekstów należących do „Zwrotnic czasu”, należy do społeczności podzielającej wspólne przekonanie o niezwyklej roli polskiego wojska, budując tym samym, zgodnie z terminologią Napiórkowskiego, modele turbopatriotyzmu⁶⁶. Skupienie się na kwestiach odzyskania, a raczej odzyskiwania niepodległości, prowadzi do prezentacji tysiąclecia polskich dziejów jako nieustannej walki. W tego typu narracji swobodnie „przepływa się” pomiędzy poszczególnymi okresami historycznymi, nie zauważając różnicy pomiędzy państwem Mieszka, okresem zaborów, a współczesną Polską⁶⁷. Wydaje się zatem, że kultura popularna wzmacnia polską mitologię pamięci, a tym samym postawy skrajne, czemu są w stanie się przeciwstawić tylko nieliczni autorzy, jak Twardoch.

Bibliografia

Bloch, Marc, 2014 [wydanie pierwsze 1939–1940], *Feudal Society*, tłumaczenie L.A. Manyon, London and New York: Routledge.

---

⁶⁴ Wspomnieć tu należy przede wszystkim stanowisko Wolfganga Isera, który przypisuje literaturze „jedyną w swoim rodzaju postać antropologii. Patrz: A. Łebkowska, ibidem. Wybrane prace W. Isera: *The Fictive and the Imaginary. Charting Literary Anthropology*, Baltimore 1993; *Zmienne funkcje literatury*, przeł. A. Sierszulska, [w:] R. Nycz (red.), *Odkrywanie modernizmu*, Kraków 1998, s. 345–368.

⁶⁵ W.J. Burszta, *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*, Poznań 1998, s. 148.

⁶⁶ M. Napiórkowski, op. cit., s. 29.

⁶⁷ Ibidem, s. 43–44.

- Bouthoul, Gaston, 1951, *Les guerres, éléments de polémologie*, Paryż: Payot.
- Bujnicki, Tadeusz, 1981, *Sienkiewicz i historia. Studia*, Warszawa: PIW.
- Burszta, Wojciech Józef, 1998, *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Burszta, Wojciech Józef, 2000, „Ethnie” wczoraj i dziś, w: H. Van den Boom, (red.), A. P. Kowalski (red.), M. Kwapiński (red.), *Ejdamon. Kultura archaiczna w zwierciadle wyobrażeń, słów i rzeczy*, Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 2000, s. 89–98.
- Febvre, Lucien, 1957, *Au cœur religieux du XVIe siècle*, Paryż: SEVPEN.
- Fiedler, Arkady, 1942, *Dywizjon 303*, Londyn: M.I.Kolin.
- Gaskin, John Charles Addison, 1996, Wstęp, In: T. Hobbes, *Leviathan*, Oxford: Oxford University Press, s. XI-XLIII.
- Górski, Konstanty, 1902, *Historia Artylerji Polskiej*, Warszawa: Wende E. i Spółka.
- Gruszczyński, Jerzy, Fiszer, Michał, 2009, *Bitwa o Wielką Brytanię 1940. Kłęska Luftwaffe*, Poznań: Polskie Media Amer.Com SA.
- Habermas, Jürgen, 2003, *The Future of Human Nature*, W. Rehg, (tłum.), M. Pensky (tłum.), H. Beister (tłum.), Cambridge: Blackwell Publishing Ltd.
- Hann, Criss M., 2000, *Social Anthropology*, London: Teach Yourself.
- Hobbes, Thomas 1651, *Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*, London: Andrew Crooke.
- Ihnatowicz Ireneusz, 1990, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Iser, Wolfgang, 1993, *The Fictive and the Imaginary. Charting Literary Anthropology*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Jaskułowski, Krzysztof, 2006, *McNacjonalizm, czyli kultura popularna w służbie narodu*, „Kultura Popularna”, 3, s. 9–17.
- Jęczmyk, Lech, 2009, Introduction, [in:] *Zwrotnice czasu. Historie alternatywne. Konkurs literacki* [online], Warszawa. <http://www.zwrotniceczasu.nck.pl/index.html>, [Dostęp 12 marzec 2019].
- Kamieński, Łukasz, 2009, *Technologia i wojna przyszłości. Wokół nuklearnej i informacyjnej rewolucji w sprawach wojskowych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Król, Waław., 1990, *Zarys działań polskiego lotnictwa w Wielkiej Brytanii 1940–1945*, Warszawa: Wydawnictwa Komunikacji i Łączności.
- Łebkowska, Anna, 2007, Między antropologią literatury i antropologią literacką, *Teksty Drugie*, 6, s. 9–23.
- Lem, S., 1989, *Fantastyka i futurologia*, v. 2, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Lewandowski, Konrad Tomasz, 2006, Noteka 2015, w: idem, *Noteka 2015*, Warszawa: Fantasmagoricon.
- Lukács, György, 1962, *The Historical Novel*, tłumaczenie H. i S. Mitchell, London: Merlin Press.
- Maigron, Louis, 1898, *Roman historique a l'époque romantique. Essai sur l'influence de Walter Scott*, Paris: Hachette.
- Malinowski, Bronisław, 1947, *Freedom and Civilization*, London: George Allen & Unwin Ltd.
- Markiewicz, Henryk, 2006, Historia a literatura, *Pamiętnik Literacki*, 3, 5–28.

- Markowski, Michał Paweł, 2007, Antropologia i literatura, *Teksty Drugie*, 6, 24–33.
- Maroń, Jerzy, 2011, *Wokół teorii rewolucji militarnej. Wybrane problemy*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Matelski, Dariusz, 2009, Dylematy polityki zagranicznej Józefa Becka w latach 1932–1939, w: W. Hładkiewicz, red., M. Szczerbiński, red., *Problemy bezpieczeństwa Polski w XXI wieku*, Zielona Góra – Gorzów Wielkopolski: Wyższa Szkoła Ekonomiczno – Humanistyczna w Bielsku-Białej, Polskie Towarzystwo Historyczne, s. 243–281.
- Napiórkowski, Mariusz, 2019, *Turbopatriotyzm*, Sękowa: Wydawnictwo Czarne.
- Nijakowski, Lech M., 2005, Wojna i naród. Esej socjologiczno-antropologiczny, In: W.J. Burszta, red., K. Jaskułowski, red., J. Nowak, red., *Naród – tożsamość – kultura. Między koniecznością a wyborem*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 105–141.
- Parker, Geoffrey, 1976, The military revolution 1560–1660 – a myth?, *Journal of Modern History* XLVIII, s.195–214.
- Parker, Matthew, 2003, *Monte Cassino: The Hardest Fought Battle of World War II*, London: Headline Book Pub Ltd.
- Parowski, Maciej, 2010, *Burza. Ucieczka z Warszawy '40*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Polak, Bogusław, Handke, Waldemar, 2000–2004, *Bitwa o Monte Cassino 11–18 maja 1944 r. Geneza – Przebieg – Opinie*, Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej.
- Quintilianus, M.F., 1996, *The Institutio oratoria of Quintilian* [online]., tłumaczenie H.E. Butler, London: Harvard University Press. https://archive.org/stream/institutioorator00quin/institutioorator00quin_djvu.txt [Dostęp 10 październik 2019].
- Roberts, Michael, 1967, The Military revolution, 1560–1660, w: idem, *Essays in Swedish History*, London: Weidenfeld & Nicolson, s. 195–225.
- Topolski, Jerzy, 1978, Problemy metodologiczne korzystania ze źródeł literackich w badaniu historycznym, w: Z. Stefanowska, red., J. Sławiński, red., *Dzielo literackie jako źródło historyczne*, Warszawa: Czytelnik, s. 8–20.
- Tretiak, Andrzej, 1929, Wstęp, w: W. Scott, *Waverley*, tłum: T. Świdorska, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, s. I-LXXV.
- Trznadłowski, Jan, 1968, Uwagi o poetyce Trylogii – historycznej powieści przygody, w: A. Piorunowa, red., K. Wyka, ed., *Henryk Sienkiewicz. Twórczość i recepcja światowa*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, s. 287–302.
- Twardoch, Szczepan, 2010, *Wieczny Grunwald. Powieść z końca czasów*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Walicki Andrzej, 2009, *Filozofia polskiego romantyzmu. Prace wybrane*, tom 2, Kraków: Universitas.
- Wańkiewicz, Melchior, 1945–1947, *Bitwa o Monte Cassino*, Rome and Milan: Wydawnictwo Kultury i Prasy II Polskiego Korpusu.
- White, Hayden, 1972, The Structure of Historical Narrative, *Clio*, 1 (3), s. 5–20.
- Winner, Thomas G., 1988, Literature as a Source for Anthropological Research. The case of Jaroslav Hašek's 'Good Soldier Švejk', w: F. Poyatos, ed., *Literary Anthropology. A new Interdisciplinary Approach to People, Signs and Literature*, New Brunswick: John Benjamins Publishing Company, s. 51–62.

- Wrzosek, Wojciech, 1995, *Historia – kultura – metafora. Powstanie nieklasycznej historiografii*, Wrocław: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej.
- Wrzosek, Wojciech, 2005, Klasyczna i nieklasyczna historia nauki. Dlaczego nie rozumiemy się nawzajem?, w: B. Płonka-Syroka, ed., *Antropologia wiedzy. Perspektywy badawcze dyscypliny*, Wrocław: Wyd. Katedry Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 7–12.
- Zawilski, Apoloniusz, 1996, *Polskie fronty 1918–1945*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza VOLUMEN.

Słowa kluczowe

kultura popularna, wojsko polskie, wojna

Abstract

How the Polish won the war – the Poland-centric picture of war effort in popular literature

The war effort carried out throughout the centuries including victories and defeats were a source of the extraordinary pride for the Polish. The glory and fame of the Polish arms and the knight/soldier chivalry have been created in the Polish culture and the art both in the country and abroad. Popular culture incorporated that ethos and modified it according to their cognitive standards. Being shaped in this way, the awareness of mass audience eliminates the unsolicited content or transforms the others so as to satisfy the demands of a prefigured image. The emphasizing of victorious battles is particularly noticeable, whereas defeats are pictured either through the prism of a heroic battle against overwhelming enemy forces or resulting from the accumulation of unfavorable powers independent from the combat capability of troops.

A military defeat is contrasted with a moral victory and an exceptional attitude on a battlefield. Such a view characterized military historiographers that in the 19th and 20th centuries being classical historians, thus searching for the objective truth and accepting only the hard historical facts, were not able to resist emotions related to the assessment of the Polish forces. It seems that the perception of the Polish knighthood/military, characterized by the emotionality, dominates in the Polish culture and has been disseminated across other linguistic cultures as it happened with the ethos of the Polish pilots in the Great Britain or with the documentaries and memories from the Battle of Monte Cassino in 1944.

Keywords

Popular culture, Polish army, war